

**PSIXOLOGIYADA GO`DAKLIK DAVRIDAGI RIVOJLANISH
TO`G`RISIDAGI QARASHLARNING VUJUDGA KELISHI*****Komilov Sanjar Qo`ldoshovich****Samarqand viloyat Narpay tumani 44-umumiy
o`rta ta`lim maktabning psixologi*

Annotatsiya: Men ushbu maqolamda kichik yoshdagi bolalarning, aniqroq qilib aytadigan bo`lsam 3 yoshgacha bo`lgan bolalarning ta`limi haqida so`z yuritmoqchiman. Aynan shu mavzuga diqqat qaratishimga ko`p yillar davomida pedagogik faoliyatim natijasida hosil qilgan xulosalarim sabab bo`ldi. Nima uchun 30-35 nafar o`quvchilar ichidan aqlli va sog`lom, o`tkir zehqli va gapga quloq soladigan o`quvchilar kamchilikni tashkil etadi. O`qituvchi sinfga bir xil dars beradi, lekin sinf o`quvchilari ichidan darsni namunalili o`zlashtirgan, mustaqil xulosa chiqara olganlari sanoqli. Qolgan o`quvchilarga nima halaqit bermoqda? Maqolamning mazmuni asosini tashkil etuvchi erta ta`lim berish haqidagi fikrlar anashu savollarga javob beradi.

Kalit so`zlar: uchdan keyin kech, qobiliyati shakllangan bolalar, qobiliyati yetarlicha shakllanmagan bolalar, qobiliyat irsiy omillar natijasimi, yoxud tashqi muhit, sharoit natijasimi, bolaning eng birinchi muallimi – ona.

KIRISH

Bola tug`ilgandan boshlab bir oygacha muddatni chaqaloqlik, bir oylikdan boshlanib, bir yoshgacha muddatni go`daklik, 1 yoshdan 6-7 yoshgacha muddatni maktabgacha tarbiya davrilariga bo`linadi. Men e`tibor bermoqchi bo`lgan masala bolaning anashu maktabgacha tarbiya davri, ayniqsa 3 yoshgacha bo`lgan davrlarni nazarda tutadi. 2-3 yoshli bola juda serharakat va tinchimas bo`ladi. Bolaning nutqi, tafakkuri va harakat faolligi 2-4 yoshlar ichida jadal rivojlana boshlaydi. Bu davrda biron sababga ko`ra bola e`tibordan chetda qolib, tik yurishni va gapirishni o`rganolmasdan qolsa, u jismoniy va ruhiy rivojlanishdan orqada qoladi. Bola organizmining rivojlanishi biologik va ijtimoiy (lotincha sotsials – ijtimoiy) programma nazorati ostida boradi. Biologik progarmma uzoq davom etgan tarixiy rivojlanish natijasida shakllangan bo`lib, odam organizmining tuzilishi va fiziologik xususiyatlarini belgilab beradi. Bu progarmmaning moddiy asosini irsiy belgilarni nasldan naslga o`tkazadigan xromosomalar DNK si tashkil etadi. Bola rivojlanishining ijtimoiy programmasi hayot ta`sirida odam uchun xos bo`lgan xususiyatlarni shakllanishi bilan bog`liq.

Aytilayotgan ilmiy fikrlar barcha bolalar uchun bir xilmi? Yo`q albatta, ana shu maktabgacha tarbiya davrida bolaga berilgane`tibor, yoki e`tiborsizlik juda katta

farqlarni keltirib chiqaradi. Men pedagogik faoliyat olib borish asosida haqiqatdan ham bolalarning erta rivojlanishi ayniqsa, go`daklik davridagi rivojlanishijuda muhim ekanligini teran his qildim. Bu borada ko`pdan ko`p yozilgan buyuk allomalar, olimlar, ilg`or fikrlovchi shaxslarning fikrlari, mulohazalari bilan qiziqdim.

Bola rivojlanishida erta ta`limning ahamiyati. U qaysi davrni nazarda tutadi? Men, eng zarur masala bola tarbiyasining natijasi ijobiy bo`lishi uchun nimalarga e`tibor berish haqida so`z yuritmoqchiman. Kop yillik pedagogik tajribamdan kelib chiqib angladimki bolalarning ta`lim tarbiyasida hozirgi davrda ota onalarning o`rni juda katta. Albatta bu qarash azaldan mavjud. Lekin aynan hozirgi vaqt sharoitini nazarda tutgan holda qobiliyatli bolani shakllantirish uchun nimalar qilish kerakligini zamonaviy tajribalar asosida har bir ota ona bilishi va bunga astoydil e`tibor berishi juda ham zarur. Bunday fikrlarni butun dunyo ota onalariga tavsiya tarzida Yaponiya tadqiqotchisi Ibuka Masaru ham o`zining “Uchdan keyin kech” asarida keng yoritib bergan. Asarni kuzatar ekanmiz muallifning ko`p fikrlari diqqatga sazovordir. Ularni ayrimlarini keltirib o`taman:

“...Qadim zamonlardan buyon noyob qobiliyatni irsiy, tabiat in`omi deb hisoblashadi. Bizga: “Motsart uch yoshda pianino chalgan” deyishadi. Lekin Motsartning go`daklik chog`idagi hayoti borasida olib borilgan chuqur tahlillardan ma`lum bo`ladiki, uning otasi o`z farzandining buyuk shaxs bo`lib voyaga yetishu uchun natijali tarbiya usullaridan foydalanganlar. Mening fikrimcha Motsart daho bo`lib dunyoga kelmagan, uning qobiliyati go`dakligidanoq yaratilgan qulay shart sharoit va berilgan samarali ta`limdan to`liq rivojlandi.

Aksincha bo`lganda edi, kelajakda uning to`liq rivojlanishi hamda tabiat in`om etgan iste`dodning shakllanish imkoniyati yo`qolgan bo`lur edi.

Agar har bir bolaga kerakli narsa zarur vaqtda berilsa, u o`tkir zehnli va kuchli irodaga ega bo`lib ulg`ayadi. Bizlar uch yoshdan katta bolalarga nimani o`rgatish masalasiga ko`p e`tibor beramiz. Ammo zamonaviy tadqiqotlarga ko`ra, bu yoshgacha bosh miyadagi hujayralarning 70-80 foizi rivojlanib bo`ladi. Bu hol bizlarning o`z hatti harakatimizni uch yoshgacha bo`lgan bolalar miyasini erta rivojlantirishga yo`naltirishimiz zarurligini anglatmaydimi? Erta ta`lim berish degani chaqaloqlarni raqamlar va har hil ma`lumotlar bilan majburan aqliy rivojlantirishga erishish degani emas, albatta. Asosiysi, hamma tajriba vata`lim usullarini “o`z vaqtida” joriy etishdir. Buni esa chaqaloqlarga tunu kun g`amxo`rlik qiladigan onalardan boshqa hech kim uddalay olamaydi, aynan ona bola tarbiyasidagi “kerakli vaqt”ni aniq his qiladi. Ehtimol, har biringiz maktab davringizni yaxshi eslarsiz? Sinfdagi o`tkir zehnli o`quvchi hech qanday mashaqqatsiz sinf yetakchisi bo`lar, ayni paytda, boshqa bir o`quvchi qancha harakat qilmasin, bilim olishda orqada qolardi. Nega shunday? Qobiliyat tug`ma deyilishi rostmi? Xulosa shundan iboratki, insonning qobiliyati va fe`l atvori tug`ilganida belgilanmay, uning aksariyat qismi hayotining

ma'lum davrida shakllanadi. Qadimiy bahslardan biri: insonni uning nasli shakllantiradimi yoki u oladigan ta'lim tarbiyasi? Zamonaviy fiziologik tadqiqotlar hamda bolalar psixologiyasini o'rganish natijalariga ko'ra, bola aqliy qobiliyatining rivojlanish kaliti – bu uning birinchi uch yilida, ya'ni miya hujayralarining rivojlanish davrida olgan shaxsiy tajribasidir. Barcha insonlar dunyoga bir xil holatda keladi, ya'ni hech bir bola qobiliyatli yoki qobiliyatsiz bo'lib tug'ilmaydi.

Tug'ilgandan boshlab oladigan ta'lim tarbiyasi sabab uch yoshgacha bo'lgan oraliqda bolaning qobiliyati va fe'l atvori deyarli shakllanib bo'ladi. Shuning uchun maktabga borganida qobiliyatli bola bilimni hech qanday qiyinchiliksiz, qobiliyati yetarlicha shakllantirilmagani esa doim uzoq vaqt sarflab, mashaqqat bilan o'zlashtirishga to'g'ri kelishi adolatsizlikdek ko'rinsada, lekin bu hech qachon yo'qotib bo'lmaydigan holat sanaladi..."

Qarang aziz tinglovchim, Yaponiya tadqiqotchisi tajribasi asosida hosil bo'lgan fikrlar qanchalar qimmatli va dolzarb. Siz aziz kasbdoshim o'quvchilaringiz ichida shunday holatlarni shohidi bo'lganligingiz ayni haqiqat. Demak javob shunday: qobiliyati yetarlicha shakllanmagan o'quvchilarning onalari ular bilan 3 yoshgacha bo'lgan davrda yetarlicha ta'lim tarbiya olib bormagan. Bu davrdagi ta'lim tarbiya nimalardan iborat deb o'ylaysiz. Ana shu savollarga javob tariqasida quyidagi fikr mulohazalarni keltirib o'taman.

Bolaning yoshligidan ta'lim tarbiyasiga kuchli e'tibor berish borasida buyuk allomalarimiz ham, Ona Vatanimizning ilg'or fikrli olimlari ham teran fikrlaganlar. Jumladan:

Abu Ali ibn Sino bola tarbiyasini uni yoshligidan boshlash va izchillik bilan olib borish lozimligini uqtiradi. U ona allasining tarbiyaviy ahamiyati haqida to'xtalib "Alla" ikki vazifani bajaradi, deydi. Birinchisi, uni tebratish orqali bolaga jismoniy orom bag'ishlanadi; Ikkinchisi, beshikni bir maromda tebratishdan onaning mehri jo'sh uradi, bolasiga bo'lgan muhabbatidan onaning orzu-umidi yurak to'ridan siqilib chiqaradi. Bu o'ziga qo'shiq bolasiga qasidadek yangraydi va u farzandining murg'ak qalbiga, butun shuuriga singib boradi. Shu tarzda bolada o'zi ham anglamagan holat paydo bo'ladi. U asta-sekin bu yorug' olamni anglay boshlaydi. Ana shu anglashdan o'rganish boshlanadi. Xuddi shu o'rganish tarbiyalanishdir. Zotan, o'rganish sezishdan boshlanadi. Ibn Sino ana shu holatga e'tiborini qaratib, "Yosh bolaning sezgirlik quvvati katta odamga teng keladi" - degan fikrni bildirgan. (Demak bu yerda ham 3 yoshgacha bo'lgan go'dak nazarda tutilmoqda)

Oila va oilaviy tarbiya borasida XI asrda yashab, ijod etgan mashhur ulug' shoir, mutafakkir va donishmand Yusuf Xos Xojib o'zining "Qutadg'u bilig" nomli asarida keng to'xtalib o'tadi. U o'z davrida va o'zidan oldingi mutafakkirlar o'rtaga surgan barkamol insonni tarbiyalash g'oyasini asosiy maqsad qilib qo'yadi. Insondagi mukammallik esa uning husni xulqi bilan bog'liq deydi. Husni-xulqining zamirida esa

ezgulik yotadi. Mutafakkir “Qutadg`u bilig” asarida bola tarbiyasi haqida to`xtalib shunday deb yozadi: “Farzand qanchalik bilimli, aqlli-hushli bo`lsa, otaonaning yuzi shunchalik yorug` bo`ladi”. U bola tarbiyasida otaning mas`uliyatiga alohida e`tibor beradi. Yusuf Xos Hojib bolalar tarbiyasini juda murakkab jarayon deb tushunadi. U beldan madorni, tandan quvvatni, ko`zdan nurni, dildan oromni talab qiladi. Bu olijanob vazifani bajarish esa ota-onaning zimmasidadir.

Sharqda keng tarqalgan pandnoma tarzida yozilgan mashhur asarlardan biri Kaykovusning “Qobusnoma” sidir. Uning “Farzand parvarish qilish zikrida” degan bobi bevosita oilada bola tarbiyasiga bag`ishlanadi. Asarda o`z davri uchun qimmatli bo`lgan va bugungi kun uchun ham o`z ahamiyatini yo`qotmagan g`oyalar o`rtaga tashlanadi. Uning fikricha, bola tug`ilgandan so`ng jonli mavjudot sifatida fiziologik o`sa boshlaydi. Uning o`sishi jarayonida unda yaxshi va yomon xislatlari zohir bo`ladi. Shunga ko`ra, uning o`sishi parvarishga muhtojdir. Ana shu vazifani ota-ona o`z bo`yniga oladi.

Oilada bola tarbiyasi masalasi buyuk mutafakkir shoir Alisher Navoiy merosida ham munosib o`rinni egallaydi. U o`zining qator asarlarida ta`lim-tarbiya masalalari umuminsoniy g`oya ekanligini o`rtaga surdi. Uning fikricha, jamiyatning yetukligi, uning taqdiri va kelajagi yoshlar kamoloti bilan bog`liqdir, shunga ko`ra bola tarbiyasi ota-onalar oldida turgan olijanob vazifadir, deydi.

XX asr o`zbek milliy tafakkuri taraqqiyotida alohida mavqeiga ega bo`lgan mutafakkir, ma`rifatchi olim va jurnalist Abdurauf Fitratning “Oila yoki oila boshqarish tartiblari” asari pedagogika sohasida katta nufuzga ega bo`lgan asarlardan biri hisoblanadi. U mazkur asarida oila qurish zaruratidan tortib, oila a`zolarining o`zaro munosabatlari, ota-ona, farzandlarning huquq va burchlari, hatto go`daklarni tarbiyalash va unda yosh onalarning o`zini qanday tutish kerakligi haqidagi masalalargacha chuqur yoritib bergan. Ijtimoiy omil sifatida oilaning jamiyatdagi o`rni bolalarning ijtimoiy, axloqiy va mehnat tarbiyasiga alohida e`tibor berilgan. Shu bilan birga sog`lom ma`rifatli oila va u voyaga etkazadigan har tomonlama yetuk avlodning shu millat va mamlakat iqtisodiy-siyosiy rivojining, shu yurt shonushuhrati, qudratining poydevori, abadul-abad mavjudligining muhim shartlaridan ekanligini ta`kidlagan.

Demak bola tarbiyasi shu qadar zarur jarayonnki, uning ilmini o`rganish, shu asosda bolani tarbiyalash pirovard ota onaning dunyodagi bajarishi kerak bo`lgan yagona haqiqiy vazifasidir [3].

Lekin shu faoliyatni, bola tarbiyasini ilmiy asosda yondashib bajaryapsizmi? Bizning maslahatlarimizni kuzating va o`zingizga, bola tarbiyalash borasidagi harakatingizga baho bering. Erta ta`lim berish qanday amalga oshirilishi haqidagi maslahatlarimizga e`tiborbering va uni amalda qo`llang. Albatta qobiliyatli farzand shkllanishiga erishasiz.

Yosh bolalarning aqliy rivojlanishi.

Kichkintoyning aqliy qobiliyatini qaysi yoshdan boshlab shakllantirishni boshlash kerak? Har bir ota-ona shubhasiz bu haqda o`ylagan, chunki har bir kishi bolasini kelajagini rejalashtirish va hayotini osonlashtirishga harakat qilmoqda. Bu savol kuchli tanqidga uchraydi. Ko`pgina mutaxassislarning ta`kidlashicha, uch yoshgacha bo`lgan bolalarga erkinlik berilishi, yetarlicha o`ynashi va atrofdagi dunyoni o`rganishi uchun ruxsat berilishi kerak va shundan keyingina ularga yangi ko`nikmalarni o`rgatish kerak. Lekin ana shu yetarlicha o`ynashi va atrofdagi dunyoni o`rganishi ota ona tomonidan berilgan e`tibor, ilmiy yondshuv, qobiliyatni shakllantirishga qaratilgan ko`nikmalardan iborat bo`lishi zarur.

Har safar yosh bolalar o`yinlar va mashg`ulotlar paytida, atrofdagi odamlar bilan muloqot qilish paytida yangi ma`lumotlarni olishadi. Bu yoshda, bola tobora ko`proq yangi bilimlarni o`zlashtiradigan "gubka" ga o`xshaydi. Shuning uchun, maydalangan donalarning ijobiy aqliy rivojlanishi uchun barcha sharoitlarni yaratish kerak. Bolaning qobiliyatlarini, uning qiziqishlarini inobatga olish, keraksiz ma`lumotlarni yuklamaslikka harakat qilish, bilim olishga intilish va rag`batlantirishni yaratish kerak.

Hayotning har bir bosqichidagi aqliy rivojlanish xususiyatlari. Nutq, xotira, fikrlash, idrok vae`tibor kabi bilim jarayonlarining jadal rivojlanishi erta yoshda ro`y beradi. Ushbu davrda bolaning o`qishi ob`ektlar, ranglar va shakllar haqida umumiy bilimlarni shakllantirishga yo`naltirilishi kerak. Bolalar narsalarning ranglarini aniqlashni, turli xil narsalarning maqsadini, xususiyatlarini aniqlashni o`rganadilar. Dominant funktsiyasi - bu boshqa kognitiv jarayonlarning keyingi rivojlanishiga ta`sir qiluvchi idrok.

3 yoshgacha bo`lgan bolalar, atrofdagi dunyo haqida, yangi buyumlar haqida juda qiziqishadi. Ammo ayni paytda ularning miyasi tezda charchaydi. Bola tanasining bu xususiyatini bilib, siz bolalar uchun tadbirlarni to`g`ri rejalashtirishingiz zarur. Turli xil faoliyat turlarini (dam olish va o`yinlar, aqliy mashqlar va gimnastika va boshqalar) almashtirish mumkin. Vaqtning ko`p qismi o`yinlarga yaxshi sarflanadi. Ularning yordami bilan chaqaloq dam olish, bir vaqtning o`zida rivojlanishi va yangi bilim va ko`nikmalarga ega bo`lishi mumkin. Bundan tashqari, bolaning o`zi yoqtirgan o`yinni tanlashi va o`z xohish-irodasi bilan shug`ullanishi kerak. Shu bilan birga, uning "yangi" ni o`rganishga chanqoqligi kuchayadi.

Agar bolangiz shug`ullanishni xohlamasa, unda biroz kutib turish va uni kuch bilan majburlamaslik yaxshiroqdir. Bola qo`rqib ketishi yoki ishlashni to`xtatishi mumkin. 7-8 yoshga kelib, o`quv jarayoni o`yin va o`yin-kulgidan ajratiladi. Bola uning barcha ahamiyati va zarurligini tushunishi kerak. Bolaning bardoshlilikini jismoniy mashqlar yordamida rivojlantiring, uni uy yumushlariga bog`lang, tozalik va tartibga rioya qilishni o`rgating. Bu xislatlarni o`rgatish uchun uy hayvonini parvarishlashni olishingiz mumkin. Shunda bola mas`uliyat va g`amxo`rlikni

ko'rsatishni o'rganadi. To'g'ri odatlarni shakllantirish va eng zarur narsalarni o'rgatish juda muhimdir. Kichkintoyingiz nimani tomosha qilsa u bilan birga tomosha qiling. Faqat yaxshi multfilmlar va bolalar uchun o'quv dasturlarini tomosha qiling.

Har qanday yoshda bola qo'llab-quvvatlashga muhtoj. Har bir yangi yutuq uchun siz uni maqtang, yoqimli so'zlarni ayting. Shunday qilib, bola yanada ishonchli bo'ladi va har safar sizni mamnun qilish uchun yangi qadamlarni qo'yadi. Gohida faoliyati muvaffaqiyatsiz bo'lsa, bolalarni qattiq koyimang. Insoniylikni namoyish eting va kichkinagina xatolarini tushunishga yordam bering.

Imkon qadar bolalar bilan muloqot qiling. Siz ularga ertaklar, kulgili hikoyalar, she'rlar aytib berishingiz yoki qiziqtirgan mavzularda suhbatlashishingiz mumkin. Ko'chada yurib, turli xil narsalarga e'tibor bering va ular haqida nimani bilishini so'rang. Bola o'z fikrlarini shakllantirishni, xotira va nutqini rivojlantirishni o'rganishi kerak.

Bolaning yetarlicha aqliy rivojlanishining belgilari – bu boladagi bilimlarning hajmi, tabiati va mazmuni, uning bilim jarayonlarining shakllanish darajasi (masalan, bolani idrok etish, uning xotirasi, fikrlashi, tasavvurlari, e'tiborini jalb qilish), mustaqil ijodiy bilimga moyilligi hisoblanadi.

Maktabgacha yoshdagi bolaning aqliy rivojlanishi bir qator ijtimoiyvabiologik omillarga bog'liq.

Aqliytarbiya. Bolaning aqliy tarbiyasi - bu kattalar tomonidan chaqaloqqa, bolaning aqliy rivojlanishiga qaratilgan, unga har tomonlama rivojlanish vaatrofdagi voqelikka moslashish uchun zarur bo'lgan ko'nikma va bilimlarni berish maqsadidagi harakatlar majmui.

Aqliy tarbiya:

1. kundalik hayotda;
2. kattalar bilan og'zaki va samarali amaliy muloqot paytida;
3. o'yin faoliyatida;
4. tizimli mashg'ulotlar jarayonida.

Yosh bolaning aqliy rivojlanish xususiyatlari3 yoshgacha bo'lgan davrda bolalarning intellektual rivojlanishining yuqori ko'rsatkichlari kuzatiladi va ushbu maxsus davrda bolaning aqliy rivojlanishi uchun barcha imkoniyatlardan foydalanish juda muhimdir. Yosh bolalarning intellektual rivojlanishiga alohida e'tibor berilishi kerak. Ko'p sonli tadqiqotlar davomida ushbu masala bo'yicha mutaxassislar aniqladilar: hayotning dastlabki ikki yilida chaqaloqlar to'yingan hayot kechiradigan bo'lsa, ularda faol bilim faoliyati kuzatilsa, bunday bolalarning miyasi juda tez rivojlanadi: uch yildan etti yilgacha u miya massasining 80%i rivojlanib bo'ladi. Ajablanarlisi shundaki, fiziologiya ma'lumotlariga ko'ra, ikki yoshgacha bo'lgan zamonaviy chaqaloqlarning aksariyati ma'lumotning oshkoraligidan emas, balki uning yetishmasligi sabab aqliy rivojlanishdan susayadi.

Ertal bolalik davrida paydo boʻlgan boladagi intellektual rivojlanishidagi kamchiliklarni tuzatish juda qiyin. Masalan, agar siz qurilish materiallari, dizaynerlar va boshqalar bilan bogʻliq oʻyinlarga eʼtibor bermasangiz, kelajakda siz bolaning fazoviy tasavvurining rivojlanmaganligini kuzatishingiz mumkin, natijada bunday bolalar geometriyada, rasmda va hokazolarda oʻquv materiallarini tushunishi ancha qiyinlashadi.

XULOSA

Bolada rivojlanadigan kognitiv jarayonlar bolalar faoliyatining har xil turlarida namoyon boʻladi. Shunday qilib, rivojlangan xayolga ega boʻlgan bola keyingi faoliyatning imidjini rivojlantiradi, uni rejalashtiradi, undan nima talab qilinishini tushunadi. 3 yoshgacha boʻlgan bola oʻrganadigan koʻnikmalar nafaqat uning dunyoqarashini kengaytiradi, balki uning odamlarga, tabiatga va sanʼatga boʻlgan munosabatiga asos yaratadi.

Aziz tinglovchim, qadrli pedagoglar, oʻz farzandining kelajagi uchun har bir yumushga tayyor jonkuyar, mehribon ota onalar. Yuqoridagi fikrlar bilan, sizni, munosib kelajak avlod, qobiliyatli farzand tarbiyalashdek, ularni barkamol qilib voyaga yetkazishdek muqaddas faoliyatingiz rivojiga oʻz hissamni qoʻsha olgan boʻlsam men bundan behad mamnunman.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Biologiya, 8-sinf darslik (odam va uning salomtaligi), 170-181 bet;
2. Masaru Ibuka, “Uchdan keyin kech”;
3. Google. com, “bola tarbiyasi haqida buyuk allomalar fikri”;